

SOBRE ELS PRIMERS TESTIMONIS MEMORIALÍSTICS VALENCIANS: ANOTACIONS DIETARÍSTIQUES I CRÒNIQUES LOCALS*

Vicent Josep Escartí
Universitat de València/I.I.F.V.

---

1. MEMORIALÍSTICA I HISTORIOGRAFIA A VALÈNCIA

Podem afirmar que són nombroses les investigacions que, arreu d'Europa, s'ocupen d'escrits que, tant per la varietat en la tipologia com per l'òptica des de la qual han estat contemplats, podríem incloure en allò que s'anomena "papiers de famille", "livres de raison", "livres de maison", "scritti del foro privato", o registres, llibres de compte i raó, memorials, dietaris, memòries o autobiografies i un llarg etcètera, segons la llengua que emprem i sense que siga sempre fàcil establir una etiqueta exacta o genèrica per a tots ells. Ara bé, en general podrem anomenar-los *memorialístics*, en tant que la seua funció primordial és servir de memòries per a l'esdevenidor, com hem destacat ja en altres llocs (Escartí, 1990; 1998: 7-13). Un problema, aquest de la denominació, que el trobem, fins i tot, en àmbits d'investigació amb molta més tradició en el tema, com són l'anglosaxó, l'italià o el francès¹. Al cas de les terres de parla catalana, més enllà de les publicacions puntuals i meritòries que s'han encarregat d'editar alguns d'aquests textos o d'estudiar-los², la bona

---

* Aquest estudi s'inclou al projecte "La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (IV)" FFI 2009-14206, del Ministerio de Educación y Ciencia del Gobierno de España. Forma part, igualment, del Grup de Recerca Consolidada 2009SGR808, de la Generalitat de Catalunya.

¹ Una informació bastant completa i recent sobre el panorama europeu es pot trobar a Mouysset (2007: 75-100). Una síntesi, en el mateix sentit, a Mouysset (2009: 95-96). Oferim més informació a Escartí (2010).

² No és el lloc, aquesta nota de peu de pàgina, d'intentar ni remotament un repertori –sempre incomplet, al remat– de les edicions i dels estudis que, en el nostre àmbit lingüístic, van produint-se, d'ençà el segle XIX. Són nombrosos, de diversíssima naturalesa i de resultats desiguals. De vegades, de localització molt difícil, atès que s'han publicat en editorials o institucions locals. Assenyalem, però, que en aquests moments, l'elaboració d'un repertori bibliogràfic específic resultaria utilíssim i no massa costós de confeccionar. A aquesta iniciativa hem volgut contribuir amb el nostre treball citat a la nota anterior (Escartí, 2010).

veritat és que només recentment sembla que s'han pres algunes iniciatives per tal d'anar fent un inventari inicial que, com és d'esperar, s'anirà completant amb estudis concrets o de conjunt, a més de les necessàries edicions, que són ben desitjables³. De fet, només una completa catalogació i l'estudi de les característiques de totes les peces que ens hagen pogut pervindre ens permetrà avançar correctament en el coneixement d'aquest tipus de documents tan valuosos per a diferents disciplines, des de la història a la filologia, passant per la història de l'escriptura, la història de les mentalitats o la història agrària, la història de la dona, la literatura, etc.

Ara bé: fins que això no arriba, els estudiosos i investigadors que ens aproximem a aquesta mena de materials continuem trobant-nos, entre d'altres, amb el problema de la denominació que hem de fer servir, com ja hem dit, i amb la diversitat dels textos que podem englobar i que van, *grosso modo*, des de la *nota* –dispersa, única o escassa de vegades– al *diari* –amb anotacions continuades i quasi diàries– o el *llibre de memòria* –amb voluntat pròxima a la del cronista i d'àmbit “quasi” públic. En tots els casos, pràcticament, allò que els aproxima és la voluntat de l'autor o dels autors per tal de deixar constància del que han vist o han viscut, o del que s'han assabentat per via de terceres persones o, fins i tot, per via escrita –impresa o manuscrita (Escartí, 1990: 119-122). I allò que els distanciarà entre ells serà el grau de publicitat o d'intimitat que podrem descobrir en la intenció del seu redactor (Escartí, 1994-1995), o la freqüència amb què s'hi varen dedicar. Però, ni tan sols per la temàtica –com seria d'esperar– els podríem clarament “separar”: en una anotació marginal d'un notari, per exemple, es pot trobar una dada de caire “nacional” o “històric”; en un diari o llibre de memòries es poden trobar dades estrictament personals o íntimes. I això fa que la catalogació de tots aquests materials no resulte gens fàcil. Més encara, com més ens acostem als “origens” d'aquesta activitat, bé siga cronològicament, bé en l'estadi de desenvolupament de la mateixa, que es pot detectar en molt diverses èpoques⁴.

Si ens centrem al cas valencià, els materials que han arribat fins a nosaltres o dels que tenim notícies són, també, ben diversos. Però s'ajusten, en general, al tipus de documents que es poden detectar tant a la resta de les terres de

---

³ Per al conjunt europeu resulta interessantíssima la iniciativa que es pot seguir a <www.ecritsduforprive.fr> [Accés 25/12/2010]. Pel que fa a l'àmbit català, cal tenir en compte alguns dels treballs generats al si del Grup de Recerca Consolidat “Manuscrits” (<<http://webs2002.uab.es/grupderecercomanuscrits>> [Accés 25/12/2010]) de la Universitat Autònoma de Barcelona.

⁴ També apareix aquesta activitat als llibres oficials d'altra mena, com ara els llibres de compte (Mandingorra, 2007) o els volums d'administració d'alguns oficis vinculats a la fiscalitat reial (Baydal & Escartí, *en premsa*), ja al segle XVI i XVII.

llengua catalana⁵ com a les cultures més pròximes. També, pel que fa al seu inventari i estudi, ens trobem en una situació semblant: comptem amb el meritori treball d'Almarche Vázquez –segurament únic en la nostra cultura–, publicat el 1919, que portava un significatiu subtítol que pot resultar realment esclaridor –*Catálogo bibliográfico de Dietarios, Libros de Memoria, Diarios, Relaciones, Autobiografías, etc., inéditas, y referentes a la historia del antiguo Reino de Valencia*–, on es pretenia donar notícia de bona part d'aquesta mena de “papers” (Almarche, 1919), i disposem d'edicions de textos més recents i d'estudis pormenoritzats o de conjunt per a determinades èpoques (Escartí, 1998; 2010). Però encara ens cal avançar més. De fet, el text d'Almarche és l'única monografia d'abast plurisecular, de la qual som deutors tots nosaltres –tant els historiadors com els filòlegs o els historiadors de la cultura, en general. Elaborada, més o menys, en els moments de la renaixença “avançada” al nostre país, i vinculada encara a la concepció romàntica de la història, aquesta obra fou el primer –i únic, fins avui– dels estudis que contemplà la historiografia valenciana com un seguit de papers redactats al llarg del temps i, d'alguna manera, molts d'ells interrelacionats, ja que els uns bevien en les fonts que oferien els altres (Almarche Vázquez, 1919: 9). Els pressupòsits teòrics d'Almarche, però, oferien la possibilitat d'una passa endavant, ja que el seu concepte de la història, tot i amb la coloració patriòtica del moment (Almarche Vázquez, 1919: 13), proposava una visió global del passat, i no sols una relació de fets destacats, protagonitzats pels personatges regidors de les nacions, dels pobles o de les ciutats. Això, doncs, el portava a contemplar com a fonts de primeríssima mà els textos que molts historiadors que l'havien precedit havien rebutjat o, simplement, havien extractat per utilitzar-los a les seues obres en el sentit que hem apuntat. I d'ací, el seu interès en els dietaris, llibres de memòria, relacions, etc. que integren el seu “catàleg bibliogràfic”, com ell l'anomena (Almarche Vázquez, 1919: 8-12). Per tant, la seua recerca anava més orientada a “catalogar”, i de vegades a donar la primera notícia, d'uns textos que, tot i pertànyer a la historiografia, no eren les “cròniques” dels coneguts historiadors valencians dels segles XVI i XVII. Es tractava, doncs, d'oferir materials per a futures investigacions, tot seguint els treballs d'erudits de la talla de Josep Teixidor o Francesc Xavier Borrull (Almarche Vázquez, 1919: 12-17), i, en aqueixa línia, es declarava que

este trabajo no puede menos de ser imperfecto y como ensayo lo damos a la publicidad; nuevos estudios, buscas más intensas ofrecerán mayores aportamientos a esta bibliografía [...]. Confiamos en que nuestro modesto

---

⁵ En aquest sentit, resulten ben útils els treballs de Simó i Roca (1990) i Simon i Tarrés (1988; 1991).

trabajo pueda servir por lo menos para facilitar el manejo de nuevas fuentes de información, pues con otros horizontes más grandes y extensos se ha de concebir, sentir y ver la inédita historia de la ciudad y Reino de Valencia (Almarche Vázquez, 1919: 18).

Malgrat les evidents mancances fàcilment detectables, cal assenyalar que des d'aquell començament del segle XX fins a les acaballes de la mateixa centúria, cap altre treball no s'ocuparà d'oferir una visió de conjunt com aquella ni prestarà atenció als textos memorialístics, que s'incorporaven, així, al conjunt historiogràfic valencià. Comptarem, això sí, amb diferents estudis monogràfics que s'acostaran amb major o menor encert a determinats dietaris –i que acompanyaran l'edició més o menys crítica dels mateixos–, però no cap visió globalitzadora, que hauria estat ben útil. Com a molt, podem esmentar dos treballs nostres, fruit de les recerques inicials per tal d'elaborar la nostra tesi docoral (Aierdi, 1999) i moguts més pel desig d'establir una sèrie de “fonaments” o “bases” a partir de les quals treballar, que no per la voluntat d'obtenir uns resultats de coneixements pregons sobre tots els textos d'un període. I, de fet, allà només ens ocupàvem de la dietarística del barroc (Escartí, 1990; 1994). Pel que fa als textos memorialístics dels orígens, només comptem amb les meritòries aportacions del mateix Almarche Vázquez (1919: 91-98) i els reculls elaborats a partir de les fitxes recollides per Rodrigo Pertegàs (1930; 1931) sobre alguns notaris que anotaven “efemérides” –com ell les denomina–, i un volum nostre on s'editaven alguns d'aquells escrits (Escartí, 1998), a banda d'algun altre paper destinat específicament a cada cas i que serà esmentat més avall.

Comptat i debatut, aquestes són les aportacions dedicades a oferir dades i reflexions sobre l'activitat dietarística valenciana des dels seus orígens; i ara, ací, pretenem afegir una visió de conjunt i fer-ne una valoració, tot tenint en compte altres dades.

2. ELS ORÍGENS DE L'ACTIVITAT MEMORIALÍSTICA A VALÈNCIA

Segurament, els primers textos valencians que poden rebre el nom de “dietari” i que presenten les característiques que per a aquesta mena d'escrits s'han temptat de definir (Escartí, 1990), son ja del segle XVI: els textos de Jeroni Sòria (1960) o de Català de Valleriola (Roca Ricart, 1997), per exemple, en són mostres ben conegudes. Tanmateix, en dates més primerenques ja tenim constància de literatura memorialística a les nostres terres i són aquestes mostres les que, en definitiva, es troben a l'arrel del gènere. Es tractaria, al capdavall, d'una “protodietarística” –si se'ns permet l'expressió– que sovint

es troba barrejada amb d'altres gèneres i que, no obstant això, pot arribar a ser ben reconoscible fàcilment. De fet, si tenim en compte allò que ha escrit Élisabeth Bourcier, quan afirma que el dietari “est la recapitulation d'une journée, de journées successives” (Bourcier, 1976: 4), encara podem detectar amb més claredat aquesta “protodietarística” de què parlavem. I, també, en part, perquè la dietarística ja era un gènere conegut a l'antiguitat clàssica, com es veu clarament a les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla: “Genus historias triplex est. Ephemeris namque appellatur unius diei gestio. Hoc apud nos diarium vocatur. Nam quod Latini diurnum, Graeci ephemerida dicunt” (*apud* Lacroix, 1971: 34).

A més, cal advertir que l'anotació diària de fets destacats pot entendre's, encara, com un desenvolupament lògic del gènere annalístic (Coll i Alentorn, 1991: 428), i si bé ja era coneguda al món clàssic, com acabem de veure, arribà a l'edat mitjana barrejada amb d'altres gèneres. De fet, només a partir de mitjan segle XIV podem tornar a parlar d'una dietarística més o menys independent dels annals, dels crònicons o de les cròniques, a Europa (Bourcier, 1976: 15-29), tot i que ben sovint hi sol aparèixer com un apèndix d'altres obres, com una continuació o, més aviat, dispersa en volums d'altres gèneres, com veurem que s'esdevé en els primers testimonis valencians. En qualsevol cas, els dietaris –i les seues arrels i ramificacions– han estat vistos fins als nostres dies com historiografia *secundària* o *menor*, malgrat el seu evident interès.

A les terres valencianes, la memorialística inicial compta amb exponents del segle XIV i XV i, certament, no són massa fàcils de connectar amb la posterior evolució del gènere. I encara, els exemples els podem constatar en dos àmbits ben diversos: d'una banda, allò que hom ha denominat “efemèrides” (Rodrigo Pertegàs, 1930) o “anotacions dietarístiques” –generalment fruit de la curiositat dels notaris o dels escrivans–; i d'altra, la pormenorització de les anotacions dels annals –amb què esdevenen diàries, o quasibé– i de les cròniques, que perden el caràcter èpic i nacional i esdevenen locals –urbanes–, anecdòtiques i quasi personals, i passen a recollir relats de fets “per jornades”. Això ha portat a Simon i Tarrés (1991: 20) a definir el dietari com “el gènere historiogràfic que dóna notícies per dies amb una extensió i una freqüència majors que els *annals* i els *crònicons*. En general, participa de les característiques apuntades de la crònica i sembla haver-se originat per evolució d'aquestes”. Però malgrat això, encara hi haurà nombroses i clares diferències entre aquests primerencs papers dietarístics i les obres dels segles XVI i XVII, molt més elaborades i definides. Així, mentre un text anotat per un notari no passa de ser un apunt

ràpid, o mentre el *Dietari del Capellà d'Alfons el Magnànim*⁶ presenta una caòtica barreja de crònica universal, crònica nacional i diari, textos com els ja esmentats de Català de Valleriola o Jeroni Sòria, i encara més en els casos de Pere Joan Porcar (Lozano Lerma, 2004) i Aierdi (Escartí, 2001a), ja són plenament dietaris i representen el gènere en el seu millor moment.

3. LES ANOTACIONS DIETARÍSTIQUES

En parlar d'aquesta mena de notes –o anotacions– de caire històric i d'interès molt relatiu en alguns casos, no podem ser exhaustius, atès que amb molta probabilitat una recerca sistemàtica en aquest camp oferirà més exemples a tenir en compte. Més aviat volem assenyalar el fet que aquests escrits participen en bona mesura de les característiques dels dietaris i que, d'alguna manera, en són, al nostre parer, un precedent directe, ja que poden ser vistos com una espècie de nuclis dietarístics incials que no acabaren de desenvolupar-se. Constitueixen, doncs, un punt d'arranc, un possible punt de partida per a possibles dietaris. Deriven, clarament, de l'activitat professional de llurs autors –notaris i escrivans– i no pretenen cap altra cosa sinó que aquelles notes puguen aprofitar de recordatori d'alguns fets concrets que els han semblat interessants o importants, per raons molt diverses, i que poden anar des de les temàtiques políticossocials i, per tant, de caire públic, a les merament personals i privades. Els seus autors, com el dietaristes posteriors, no pretenen ser llegits per cap altra persona –per cap “públic”–, i prenen aquelles notes sols per a ús estrictament personal. De més a més, generalment fan servir un espai marginal dels protocols i d'altres llibres professionals. Els notaris i els escrivans, en portar avant aquesta activitat, en el fons només cercaven “atresorar” informació, deixar memòria dels esdeveniments mitjançant l'escriptura, per a un ús estrictament privat.

Això mateix podem detectar en el cas del mercader Pere Seriol, el qual, en el seu llibre de compte i raó, on porta la comptabilitat dels seus negocis amb entrades de contingut econòmic, no s'està d'anotar –atesa la privacitat absoluta del volum– certs afers de caire amorós, esdevinguts l'any 1371. El text, editat paleogràficament de fa anys i com apèndix documental (Gimeno & Palasí, 1988: 44-55), va ser estudiat des de l'òptica de la competència gràfica de l'autor i inserint-lo en la història de la cultura escrita (Gimeno & Palasí 1988: 37-44), però no es va assenyalar suficientment la importància del mateix en relació a la memorialística, atès que segurament ens trobem davant

---

⁶ Del text del capellà d'Alfons el Magnànim acaba d'aparèixer, mentre era en premsa aquest treball, una acurada edició crítica per a la col·lecció “Fonts històriques valencianes”, de la Universitat de València (Miralles, 2011) a càrrec de Mateo Rodrigo Lizondo.

un dels primers testimonis valencians de dietari *personal* i on, a més, es pot detectar l'emergència d'un "jo", enamorat en aquest cas. Així, Pere Seriol, en companyia del seu amic Bernat Casà, i nocturnament –i fent un ús atemptatori de l'escriptura, tal com es feia, també, per qüestions polítiques (Escartí & Borràs, 1989) –, es dedica a posar per València pasquins on declara el seu amor per "la gentil, dolça i amorosa" Miqueleta d'Artés, la qual, per altra banda, ha estat ja promesa –encara que "en la ajustaya no y ach juglàs"– a "lo bort" Antoni Granada, cosa que converteix l'amor de Seriol en impossible de materialitzar en matrimoni. La notícia d'aquesta prometença causà en Seriol "la gran dolor" (Gimeno & Palasí, 1988: 51). Però no per això desistirà en el seu enamorament, ja que una setmana després de l'"afermament" entre Miqueleta i Antoni, Seriol posa "títols" en determinats carrers i llocs de la ciutat de València per fer notoris els seus sentiments:

he devant l'alberch d'en Nicholau Savila yo ascriví lo meu títol, qui diu: *Lo beguí per amor*; i al portal de Senta Maria Machdalena i en lo carrer de la dona Catalina, mare de la gentil Miquaeleta, ab I títol qui diu: *Sent Miquel, ajuda'm!*; hi I altre qui diu: *En mon cor hi tindré, per tots temps com viuré*. Hi fiu semblant en lo carer de la dona Quadres, hon era la gentil Miquaeleta (Gimeno & Palasí 1988: 51-52).

L'obsessió amorosa de Pere Seriol degué ser realment profunda, atés que arriba a prendre nota de les vegades que veu l'enamorada per València, o de la celebració de les esposalles i la missa de casament entre Miqueleta i Antoni Granada (Gimeno & Palasí, 1988: 52). En inserir entre les seues anotacions econòmiques les entrades que fan referència al seu enamorament, Pere Seriol, sense saber-ho, s'avançava en segles a algun altre dietarista com Català de Valleriola, que ens deixarà constància per escrit del seu casament, celebrat d'amatgat i sense el necessari consentiment dels pares (Escartí, 1998: 142).

Hauríem de considerar en part semblant el de l'anònim anotador que el 1469 i el 1472 va prendre notes "al final de un libro de cuentas antiguo del Barón de Terrateig", on Rodrigo Pertegàs (1930: 196-197) detectava tres anotacions sobre esdeveniments de diversa naturalesa, entre els quals destaca el referit a la visita de Roderic de Borja a València, en qualitat de legat *a latere Christi*, també recollit en altres fonts (Escartí, 2001b). En aquest cas, l'interès per qüestions històriques o socials s'escolava de tant en tant entre les entrades de caire econòmic.

Per altra banda, les anotacions memorialístiques notariales més antigues de què tenim notícia, es remunten a les darreres dècades del segle XIV (Rodrigo Pertegàs, 1931: 1-3), però en aquests casos més reculats en el temps es tracta

d'oracions o receptes mèdiques majoritàriament. Ja serà al segle XV quan aquelles notes assoliran un major interès des del punt de vista historiogràfic, encara que no és estrany, també, trobar-hi, més tard, oracions, receptes mèdiques o versos (Rodrigo Pertegàs, 1931: 5-20), entre els que destaríem uns “*Goigs o laudes de la verge Maria*” anotats pel notari Joan de Campos (Rodrigo Pertegàs, 1931: 6-8) o profecies –alguna atribuïda a Arnau de Vilanova– sobre el regnant dels Trastàmars aragonesos, recollides per Jaume Eiximeno (Rodrigo Pertegàs, 1931: 11-17). En qualsevol cas, serà entre les anotacions del Quatrecentos on trobarem aquelles que es poden qualificar de “dietarístiques”. Potser, influïdes per les disposicions que el 1390 varen adoptar els jurats de la ciutat de València, que pretenien l’elaboració d’un *Llibre del bé i del mal* on s’havien de consignar els esdeveniments més destacats del moment (Doñate Sebastià, 1977).

Així, en primer lloc trobem el notari Jaume Vinader, que ens ha deixat diverses anotacions als seus protocols, seguint l’ordre cronològic i inserides dins el mateix cos d’escriptura dels llibres notariais (Escartí, 1998: 49). El fet que es troben formant part dels protocols –al costat, doncs, dels documents que ell mateix redactava i que gaudien del reconeixement de la *fides publica*–, prou que evidència la importància que l’autor atorgava a aquelles anotacions, referides, en general, a successos “extraordinaris” –com la troballa d’un “peix mular”, a la platja de València, el 1432 (Rodrigo Pertegàs, 1930: 192)– o d’altres relacionats amb els personatges de la família reial, com ara la mort del rei Alfons V i la de la reina Maria –el 1458–, l’acord de pau amb Castella el 1464, o alguna altra nota de caire més local, com ara l’inici dels “fonaments de la Seu per raó de la arcada que hi han afegit” (Rodrigo Pertegàs, 1930: 192-193). Les notes preses per aquest autor cal dir que són de les més extenses que hem detectat fins ara i, a més, les que més detalls ofereixen, i han estat reeditades recentment (Escartí, 1998: 49-53).

Un altre notari, Berenguer Cardona, a l’única anotació seua detectada fins ara, ens deixà testimoni escrit de l’incendi del Mercat de València, el 1447:

Dijous en la nit, a les deu ores de la nit, que comptàvem XVI de març, any MCCCCXXXVII, que era mijjant quaresma, se’n pres foch o fon més foch en la Fusteria del Mercat de València; e cremà’s tota a la una e a l’altra part [...] al cantó de la Porta Nova e tro al cantó del carrer que va a la Mercé, per casa d’en Bayona, e tot lo Trench per la mitat de la Pelleria tro a la Carneceria. Fon una fort spavantable nit. Déu, per sa mercé, nos guart de altre semblant sinistri o major. Moriren-hi huyt persones e cremaren-se tots los mobles dels fusters e la major part dels altres (Rodrigo Pertegàs, 1930: 196).

És probable, però, que una recerca sistemàtica als seus protocols conservats actualment a l'Arxiu del Regne de València (Rodríguez Troncoso, 1986: 81-82) aporte nous materials semblants a la notícia que hem ofert ací.

Antoni d'Altarriba, per altra banda, el 1458 repeteix breument les notícies sobre la mort del rei Alfons el Magnànim i la reina Maria, i, a més, fa anotació de l'òbit de Calix III (Rodrigo Pertegàs, 1931: 196).

Més suggerents poden resultar les anotacions dietarístiques del també notari Pere Alfonso, fetes entre el 1462 i el 1472, moltes d'elles d'interés personal –i de caire familiar o privat–, encara que també n'apareixen d'altres sobre assumptes de transcendència local. Tanmateix, Rodrigo Pertegàs (1930: 200-201) no les va transcriure totes i només ens podem fer una idea a partir de les poques que se'ns han transmés i que, sense dubte, formen part dels interessos familiars

D'un altre notari, Joan Gamissa, coneixem ara com ara set notícies datades entre el 1480 i el 1486, d'àmbit ciutadà i pràcticament totes referides a diversos ajusticiaments fets a València durant aquells anys (Rodrigo Pertegàs, 1930: 197-198).

I al costat dels notaris referits fins ara, caldria esmentar Jaume Esteve i Pere Font, de producció molt minsa (Rodrigo Pertegàs, 1930: 199 i 201); però, especialment, caldria esmentar dos escrivans de la Sala del Consell de la ciutat de València, i també notaris: el ja esmentat Jaume Eiximeno (Rodrigo Pertegàs 1931: 10) –que ha merescut un estudi de Rubio Vela (1993) –i el seu fill Gaspar (Rodrigo Pertegàs, 1930: 197-200), les anotacions del qual han estat publicades íntegres recentment (Escartí, 1995). El primer, de qui ens ha pervingut, a més, el primer inventari de llibres de l'arxiu de la ciutat, féu anotacions molt interessants però sovint no originals, perquè copiava escrits d'altri. Gaspar Eiximeno, però, és el qui amb més propietat se'l pot anomenar dietarista –o “protodietarista”–, ja que la vintena d'anotacions que realitzà entre el 1489 i el 1492 s'inscriuen de ple en els àmbits d'interés del gènere i acompleixen les característiques específiques del mateix. Temàticament van des de l'elecció dels càrrecs regidors de la vida ciutadana al Consell municipal valencià fins a la mort de personatges de la família reial, ajusticiaments o notícies vingudes del front granadí, entre d'altres.

Totes aquestes anotacions memorialístiques fetes per notaris i escrivans del segle XV –pels professionals de l'escriptura, en definitiva–, o per algun mercader com Pere Seriol –un home també avesat a escriure– sembla que en realitat no ultrapassen el simple fet d'anotar aspectes de la vida quotidiana o notícies que havien arribat als seus oïts i que els havien resultat curioses, interessants en tant que anecdòtiques, destacades o “exemplars”, o de transcendència per al país –com ara, en el cas de les morts dels monarques. De fet, en cap moment fa

l'efecte que aquells homes hagen pretés “historiar”, sinó que la finalitat última del seu esforç ha estat “deixar memòria” per escrit dels fets que han cridat la seua atenció. Així ho podem detectar al començament d'una d'aquelles notes, en aquest cas, del notari Joan Casanova, el 1515: “Memòria faç yo, Johan Casanova, notari, com diluns, que contaven vint-e-set del mes de agost de l'any mil cinch-cents e quince...” (Rodrigo Pertegàs, 1931: 20). Talment com feien en predre nota dels documents que tenien una validesa legal. I conscients d'aquesta funció, continuaran redactant aquestes notes dietarístiques en els segles següents, i no és massa difícil trobar-ne exemples (Escartí, 1992).

4. CRÒNIQUES I ANNALS AMB FRAGMENTS DIETARÍSTICS

L'altre àmbit on apareixen també indicis primerencs de dietarística, són algunes obres historiogràfiques com cròniques, crònicones i annals confeïts generalment als monestirs o fruit de l'erudició més o menys solvent d'algun eclesiàstic o d'algun funcionari reial. El conjunt de textos valencians que inclouen una part més dietarística presenta, en general, una sèrie de trets que paga la pena de destacar. En primer lloc cal dir que tots són escrits del segle XV i que, no obstant això, recullen informació provinent de textos elaborats en segles anteriors. D'alguna manera, a més, representen les acaballes de la historiografia àulica i passen a ser les mostres més remarcables de la producció cronística d'àmbit local –de la ciutat de València– o, com a molt, regnicola, amb què s'allunyen dels models de les quatre grans cròniques catalanes –de Jaume I a Pere el Cerimoniós–, on predominava el caràcter nacional, reial i èpic. En certa manera, hom pot dir que aquesta producció historiogràfica no té en compte la cronística nacional que l'ha precedida, viu al redós d'un passat molt més remot –el dels annals antics, el de les compilacions universals– i acaba refugiant-se en l'anècdota local, la qual cosa es tradueix en les primeres col·leccions de notícies i d'esdeveniments d'un abast certament reduït: els murs que envolten la ciutat o un poc més enllà, a tot estirar.

Entre aquests textos del segle XV amb parts dietarístiques, cal destacar-ne alguns que mostren més clarament les característiques assenyalades. En primer lloc, l'anomenada *Crònica universal de 1427*, títol amb què modernament es coneix un manuscrit anònim conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid (sig. 17.711) i a hores d'ara inèdit (Coll i Alentorn, 1991: 355). El volum en qüestió, que encara demana un estudi acurat, és una vasta compilació d'història universal que segueix –i resumeix– la Bíblia (del Gènesi als quatre llibres dels Reis) i narra la naixença, vida, passió i mort de Jesucrist d'acord amb els Evangelis. Continua després amb la història de l'Imperi Romà, els papes de la Cristiandat i els emperadors germànics, fins que arriba a la “conquesta” de

Catalunya, l'any 962, en què el manuscrit comença a cobrar un major interès per a la història del nostre país. Les notícies del món conegut s'articulen a partir de les cronologies dels papes i dels emperadors i, pel que fa als monarques de la Corona d'Aragó, l'autor sempre destaca la seua personalitat i les gestes més remarcables, tot seguint la pauta de fer bona propaganda de la monarquia en els escrits historiogràfics (Hauf, 1986). En arribar, però, als temps d'Alfons el Magnànim, el nombre de notícies referides a València i el seu regne comença a augmentar. Tanmateix, la freqüència d'aquestes anotacions no ens permet parlar d'un veritable dietari, però sí que hi creiem veure'n una forma incipient, com es pot fàcilment detectar a la darrera de les notícies inserides al manuscrit (f. 175r.):

En l'any MCCCCXXVII lo riu de València Guadaluiar vench molt gran e molt fort, que derroquà lo pont del Temple e de la Mar e somogué dues arcades del pont de la Trinitat e entrà en la Trinitat e en lo Real, en statura de V palms. E derrocà moltes cases e hedeificis en lo camí dels Serrans, e fèu molt dan en los camps. Axí mateix fèu gran mal en Aragó e per tota la ribera del riu avall, tro en València.

Un altre paper semblant a l'anterior i que la tradició ens l'ha conservat amb un títol equívoc, és el conegut *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, atribuït al clergue Melcior Miralles i editat diverses vegades⁷. L'obra conjuga trets propis de la crònica universal –amb la inclusió de papers redactats anteriorment (Escartí 1988; Perarnau 1991b)–, amb aquells altres característics dels dietaris. I pel que fa a aquest darrer punt, val a dir que es pot veure molt més clarament que no a l'anterior escrit que hem ressenyat. En aquest sentit, el text del capellà del Magnànim aporta moltes notícies i anècdotes pròximes al món quotidià de l'autor –sovint barrejades amb d'altres temàtiques de caire més cronístic–, les quals, en les parts en què predominen, arriben a constituir l'exemple més reeixit de dietari medieval valencià, malgrat que de vegades l'esquematisme imperant en la redacció les converteix en simples enunciats. No obstant això, allà s'agrupen anotacions que relaten la vida diària de la València del XV i que configuren un veritable aplec d'esdeveniments gairebé considerats extraordinaris als ulls de l'autor i dels seus coetanis, i que, sobretot a la darrera part de l'obra, assoleixen una certa maduresa en la redacció i una freqüència realment remarcable.

A banda d'aquests dos textos, encara n'hi ha un parell més que presenten una part fàcilment assimilable a les anotacions d'un dietari. Ens referim a

⁷ Aquest text s'ha editat en diferents ocasions per Sanchis Sivera (1932); Escartí (Miralles, 1988; 2001); i Cabanes Pecourt (Miralles, 1991). Vegeu, a més, la nota 6.

l'anomenada *Crònica de Pere Maça* i als anomenats *Annals Valencians*, segons les denominacions dels seus editors moderns⁸. Tots dos escrits s'interessen també per la història universal, per la dels monarques de la Corona d'Aragó i, encara, acaben configurant-se en aplec de notícies i successos de caire local o regnicola, d'interès molt relatiu. Ni cal dir, però, que en aquests textos historiogràfics amb anotacions memorialístiques, la presència del “jo” de l'autor és pràcticament impossible de trobar. De fet, l'autor, en pràcticament tots els casos, roman anònim. I en el cas que ha estat detectat, al *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, només s'ha pogut fer a través de l'atribució que feu l'erudit Sanchis Sivera (1932: XII-XVIII), tot partint d'una anotació on, per casualitat, el redactor del volum es veia “forçat” a aparèixer:

Dissabte, a VII de noembre [1477], hora de l'alba, mossén Nofre Ivanyes, volent dir missa en l'altar del Pilar, d'en Jaume Eiximeno, notari, aparellat esperant que tocàs l'alba, com se volc vestir, lo càlzer li fonc furat, lo qual era de la sacrestia, de què hi aplegaren. E fonc fet un altre càlzer ab los senyals de Luna e de Roig e de Garba, e fonc donat a la sacrestia; e jo fiu albarà al dit mossén Nofre, com havia rebut lo dit càlzer e més en la sacrestia (Miralles, 1988: 204).

5. UNA CONFLUÈNCIA DE TENDÈNCIES? A TALL DE CONCLUSIÓ

L'aparició dels reculls de notícies que actualment hom coneix sota la denominació de *dietaris*, generalment vinculats a un autor que s'hi reflecteix poc o molt i que n'és el centre implícit, encara tardarà a aparèixer. Segurament, per tal que emergesquen aquest tipus de dietaris, hauran de confluïr les dues tendències que hem vist suara. Per un costat, la voluntat de “deixar memòria”, dins l'àmbit de l'escriptura privada, que hem constatat amb les anotacions dietarístiques o efemèrides, representa l'origen d'uns possibles dietaris, d'uns possibles aplecs de notícies, elaborats per notaris o altres professionals de l'escriptura o que s'hi relacionen constantment amb ella. Ofereixen, però, com a tret diferenciador, el fet de trobar-se en un estadi inicial: anotacions disperses i poc nombroses, sense una regularitat remarcable. D'una altra banda, comptem amb algunes *cròniques universals* que, en major o menor grau, mostren una tendència a esdevenir reculls de notícies locals. Amb això, hom passa de la historiografia universal, remota i erudita, a l'anecdòtic local, immediat i marcadament casolà.

---

⁸ Vegeu l'edició de la *Crònica de Pere Maça* feta per Hinojosa Montalvo (1979) i la dels *Annals de Cabanes Català* (1983). Sobre aquesta darrera és imprescindible, encara, la reseña de Perarnau i Espelt (1991a) on explica les deficiències de l'edició.

La tendència constatada amb les anotacions de notaris i escrivans, representa un punt inicial, mentre que la que podem detectar a la fi de cròniques i annals significa un punt d'arribada. En quina mesura l'una i l'altra influiran sobre la configuració posterior de la dietarística, no ho podem acabar d'escatir. Tanmateix, és molt probable que hi tinguessen una influència destacada. I encara, sense tenir en compte el possible influxe que haurien exercit textos com el *Llibre d'Antiquitats de la Seu* (Martí Mestre, 1994) i el *Llibre de Memòries de la ciutat de València* (Carreres Zacarés, 1930-1935). L'un i l'altre participen plenament dels trets dietarístics, però presenten com a característica diferenciadora el fet que la seua durada cronològica va més enllà de la vida d'un autor i esdevenen, per això, pluriseculars: les institucions que es trobaven al darrere, implícitament o explícita, ho demanaven.

Tot plegat, allò que se'ns fa evident és que des dels diversos àmbits on s'exerceix l'art difícil de l'escriptura –burocràtica o historiogràfica– el terreny es troba llest perquè apareguen els dietaris, amb el segle XVI i, potser, amb les noves formes de concebre l'home. I això, ni que siga per l'efecte difús d'un cert “humanisme” o d'un cert “renaixement”.

BIBLIOGRAFIA

- Aierdi, J. (1999): *Dietari. Notícies de València i son regne (1661-1679)*. In: V. J. Escartí (ed). Barcelona: Barcino.
- Almarche Vázquez, F. (1919): *Historiografía valenciana*. València: La Voz valenciana.
- Baydal, V. & Escartí, V. J. (en premsa): “El record personal i familiar: la memòria de Pere Escrivà i Sabata (1572-1630)”.
- Bourcier, É. (1977): *Les journaux privés en Angleterre de 1600 à 1660*. París: Publications de la Sorbonne.
- Cabanès Català, M. L. (ed.) (1983): *Anales valencianos*. Saragossa: Anubar.
- Carreres Zacarés, S. (ed.) (1930-1935): *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, 2 vols. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- Coll i Alentorn, M. (1991): *Historiografía*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Doñate Sebastià, J. M. (ed.). (1977): *Libro del Bien y del Mal*. València: Anubar.
- Escartí, V. J. (1988): “Introducció”. In: M. Miralles, *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Ed. V. J. Escartí. València: Edicions Alfons el Magnànim/ Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- Escartí, V. J. (1990): “Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII”. *Caplletra* 9, 119-127.

- Escartí, V. J. (1992): “Les *Notícies* en català del notari valencià Bertomeu Blasco i Siurana (s. XVII)”. *Miscel·lània Sanchis Guarner* II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 5-26.
- Escartí, V. J. (1994): “Els dietaris valencians del Barroc”. *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*. Pàdua: Studio Editoriale Programma, 281-295.
- Escartí, V. J. (1994-1995): “Intimitat i ‘publicitat’ a l'àmbit de l'escriptura privada en el segle XVII: el cas de mossén Aierdi”. *Estudis castellanencs* 6, 459-466.
- Escartí, V. J. (1995): “Edició de les *Notícies* de Gaspar Eiximeno (1489-1492)”. *Saitabi* XLV, 157-167.
- Escartí, V. J. (1998): *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*. València: Tres i Quatre.
- Escartí, V. J. (2001a): “Joaquim Aierdi i les *Notícies de València i son regne (1661-1679)*”. *Caplletra* 31, 75-88.
- Escartí, V. J. (2001b): “El cardenal Roderic de Borja en València (1472-1473): representació social y poder”. *El hogar de los Borja*. València: Generalitat Valenciana, 109-123.
- Escartí, V. J. (2010): “Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià del segle XIV al XIX”, *Manuscrits* 28, 181-205.
- Escartí, V. J. & Borràs, M. J. (1989): “*Albarans de commoure* a la València del XV. Sobre els usos públics i criminals de l'escriptura”. *Miscel·lània Joan Fuster* IV, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 75-96.
- Gimeno Blay, F. M. & Palasí Fas, M. T. (1986): “Del negocio y del amor. El diario del mercader Pere Seriol (1371)”. *Saitabi* XXXVI, 37-55.
- Hauf, A. (1986): “Més sobre la intencionalitat del textos historiogràfics catalans medievals”. *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Bria Tate*. Oxford: The Dolphin Books, 47-61.
- Hinojosa Montalvo, J. (ed.) (1979): *Crònica de Pere Maça*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Lacroix, B. (1971): *L'historien au Moyen Âge*, Montreal: Institut d'Études Médiévales.
- Lozano Lerma, J. (2004): “Mossèn Pere Joan Porcar: testimoni crític del Barroc valencià”. *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 149-160.
- Mandingorra Llavata, M. L. (2007): *Llibre de Miquel Ferrer, palmiter (1612-1634)*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- Martí Mestre, J. (ed.) (1994): *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, 2 vols. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Miralles, M. (1988): *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Ed. V. J. Escartí. València: Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- Miralles, M. (1991): *Dietari del capella (sic) d'Alfons el Magnanim (sic)*. Ed. M. D. Cabanes Pecourt. Saragossa: Anubar.
- Miralles, M. (2001): *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Ed. V. J. Escartí. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- Miralles, M. (2011): *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Ed. M. Rodrigo Lizondo. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Mouysset, S. (2007): "Scrittura comune e memoria familiare in Francia nell'età moderna (secoli XV-XVIII)". *Memoria, famiglia, identità tra Italia ed Europa nell'età moderna*. Bologna: Il Mulino, 95-112.
- Mouysset, S. (2009): *Papiers de famille. Introduction à l'étude des livres de raison (France, XVe-XXe siècle)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Perarnau i Espelt, J. (1991): "Ressenya núm. 6746". *Arxiu de Textos Catalans Antics* 10, 601-602.
- Perarnau i Espelt, J. (1991): "Ressenya núm. 6769". *Arxiu de Textos Catalans Antics* 10, 608-609.
- Roca Ricart, R. (1997): "Bernat Guillem Català de Valeriola i el seu *Dietari* (1568-1607)". *Miscel·lània Germà Colón* 7. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 263-280.
- Rodrigo Pertegàs, J. (1930): "Efemérides notariales". *Anales del Centro de Cultura Valenciana* 7, 191-201.
- Rodrigo Pertegàs, J. (1931): "Efemérides notariales". *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 8, 1-20.
- Rodríguez Troncoso, R. (1986): *Inventario de fondos notariales*, València: Generalitat Valenciana.
- Rubio Vela, A. (1993): "L'escribania municipal de València en els segles XIV i XV. Notes i documents". *Caplletra* 15, 127-161.
- Sanchis Sivera, J. (ed.) (1932): *Dietari del capellà d'Anfós el Magnànim*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- Simó i Roca, C. (1990): *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)*. Palma de Mallorca: Societat Arqueològica Lul·liana.
- Simon i Tarrés, A. (1988): "Memorias y diarios personales de la Cataluña moderna". *Historia Social* 2, 119-134.
- Simon i Tarrés, A. (1991): *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*. Barcelona: Curial.
- Sòria, J. (1960): *Dietari*. Ed. F. de P. Momblanch. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.